

POZŮSTALOST REVOLTUJÍCÍHO SPISOVATELE

SVĚTOVÁ LITERATURA 1/1963

/Albert Camus, *Carnets*, →

Mai 1935 — Février 1942, Gallimard, Paris, 1962/

Ranní noviny ličily senzaci takto: V pondělí 4. ledna 1960 asi ve čtvrt na tři předjel značnou rychlostí jedoucí osobní vůz značky Facel-Vega cyklistu, který jel po silnici Sens—Paris směrem do Paříže. Asi po dvou stech metrech uslyšel cyklista ránu prasklé pneumatiky, vůz se smekl doleva, doprava, narazil na jeden platan, na druhý. Pak se zastavil, rozerván na dva kusy. Na poli ležely dvě ženy v bezvědomí a řidič vozu, Michel Gallimard, který o čtyři dny později zemřel. V troskách karosérie zůstal mezi zadními sedadly čtvrtý cestující. Byl na místě mrtev. Když mu prohlédávali kapsy, aby zjistili totožnost, našli nepoužitou vlakovou jízdenku do Paříže a průkaz na jméno: Albert Camus, spisovatel, narozen 7. listopadu 1913 v Mondovi, departement Constantine, Alžírsko.

Muži, který ležel v havarovaném automobilu s lehkým výrazem překvapení ve tváři, by tedy letos bylo 50 let. Pocházel z rodiny francouzského zemědělského dělníka, jenž žil v Alžírsku. Otec Lucien Camus byl »poor white« a se svou ženou, služkou španělského původu, měl dva syny. Zbyla po něm granátová střešina, kterou vojenský lazaret poslal vdově s dvěma dětmi hned v prvním roce války. Vdova se přestěhovala do čtvrti chudých bělochů, do Belcourtu. Tam vychodil syn v námořnických šatech obecnou školu. Většina spolužáků šla na řemeslo, kdežto on dostal středoškolské stipendium, díky učiteli, jenž si povšiml nadaného hochy. Začal studovat patrně proti vůli pionýrské rodiny, kde vládly silné předsudky proti hodnotě vzdělání a nedůvěra k intelektuálům. Ve škole žil mezi dětmi bohatých, v Belcourtu mezi chudými řemeslníky. Již jako gymnasta chce studovat filosofii, okouzluje se divadlem, ale také chytá v modrobílém dresu fotbalové jednáctky Racing Universitaire. Jednou se nachladí, onemocní, dostane zápal plic a v sedmnácti má tuberkulózu. Musí si zvyknout na požadavky nemoci a přijmout určitou disciplínu. Zdravotní prohlídky ho dvakrát vyloučí ze státních zkoušek.

Alžírsko bylo získáno dobrodružstvím koloniální války a vojenské expedice Karla X., která mu přinesla ztrátu trůnu. Během 19. století bylo zalidněno Evropany: deportovanými revolucionáři roku 1848, bojovníky Komuny, Španěly, Italy, Maltézany, Židy. Uprostřed dvanácti miliónů Arabů vznikla menšina privilegovaných Evropanů — menšina mezi dvěma živly. Moře, kolébka vzpoury, nepoddajnosti, svobody. A písky Sahary — slunce přinášející smrt. A mezi tím moderní evropské velkoměsto — Alžír, překrásná Marseille, jež se jakýmsi omylem dostala z Azurového

popřeží na jižní okraj Středozemního moře. Má svou tvářnost utkanou ze slunce, moře, jasu, ryzích nocí a arabské Kasby uprostřed velkoměsta. Zde Camus skončil střední školu a stal se postupně prodávčem automobilových součástek, meteorologem, malým úředníkem na prefektuře a hercem. Zdravotní důvody mu znovu zabránily stát se učitelem, ačkoliv o toto povolání usiloval, studoval filosofii a napsal diplomovou práci, srovnávající dva významné Afričany antiky, Aurelia Augustina a Plotina. Zvláštní životní podmínky, které znemožňovaly, aby jeho nadání degenerovalo ve stereotypní životě středoškolského profesora, mu předurčily životní dráhu. Intenzivní četba, zvláště oblíbených autorů, Gida, Malrauxe, Tolstého, Melvilla a Kafky, ho přivedla v jednadvaceti letech k rozhodnutí stát se Albertem Camusem. Cestu k uskutečnění tohoto rozhodnutí můžeme nyní sledovat nejen v publikovaných pracích, ale i ve světle právě vydávaného zápisníku, v němž nacházíme důležité náčrty a poznámky, osvětlující genezi jednoho z největších literárních jevů našeho století. V zápisníku se stýkají vedle sebe osobní problémy, reflexe, filosofické pojmy, pozorování, fragmenty nevydaného románu, literární motivy a plány, bonmoty, citáty, poznatky o řemesle, zápisky z cest, prožitky, líčení, společenské problémy. Průřez deníkem začínajícího autora Alberta Camuse zachycuje současně myslitele i básníka, protože jeden se nemůže realizovat bez druhého. Začínající autor ví to nejdůležitější, že *myšlenka se snoubí s životní zkušeností a tím se formuje*. Řídí se tím od prvních stránek, v nichž dominují motivy lásky, štěstí a osobní reflexe, jež vypadají asi takto:

Člověk myslí jen prostřednictvím představ. Chceš-li být filosofem, piš romány.

Když jsem byl mladý, žádal jsem na lidech víc, než mohou dát: trvalé přátelství, stálý cit.

Nyní po nich umím žádat méně, než mohou dát: společnost bez frází. A jejich city, jejich přátelství, jejich ušlechtilé činy si uchovávají v mých očích celou svou zázračnou hodnotu: to je prostě důsledek přízně.

Duben 37

Zajímavé: Neschopnost být sám, neschopnost nebýt sám. Člověk přijímá obojí. Oboje mu prospívá.

Květen

Ony sklonky dne v Alžíru, kdy ženy jsou tak krásné.

A to jsou ti, kteří bučí: jsem nemorální.

To znamená: potřebuji sám sobě stanovit nějakou morálku. Přiznej to přece, hlupáku. Já to potřebuji též.

Druhý vytrubuje: Je třeba být prostý, pravdivý, bez literatury — brát a dávat sám sebe. My však nic jiného neděláme.

Je-li člověk přesvědčen o svém zoufalství, musí jednat, jako kdyby doufal — nebo se zabít. Utrpení nepropůjčuje žádná práva.

Intelektuál? Ano. A nikdy to nezapírat. Intelektuál = ten, kdo se zdvojuje. To se mi líbí. Jsem rád, že jsou ze mne dva. »Je možné sjednotit je?« Praktická otázka. Je třeba dát se do toho. »Pohrdám inteligencí« znamená ve skutečnosti: »Nemohu snést své pochybnosti.«

Mám raději oči otevřené.

Červen

Civilizace nespočívá ve vyšším nebo nižším stupni zjemnělosti. Nýbrž ve vědomí, jež je společné všemu lidu. A toto vědomí není nikdy zjemnělé. Je dokonce naprosto poctivé. Dělat z civilizace záležitost elity, znamená ztotožňovat civilizaci

s kulturou, což je něco docela jiného. Je středozemská kultura. Je však také středozemská civilizace. A naopak neslučovat civilizaci a lid.

Budějovice — Předměstí. Malý gotický klášter. Samota.

Praha — První čtyři dny. Barokní klášter. Židovský hřbitov. Barokní kostely. Příchod do restaurace. Hlad. Běz peněz. Smrt. Okurky v octě. Jednoruký mrzák s harmonikou pod zadkem.

Olomouc. Líbezná a volná moravská roviny. Trpké žvestky a tklivé dálky.
Brno — Čtvrť chudiny.

Příjezd do Prahy — až do odjezdu — nemocen.
Vysvětlení — Lucile — Ůtěk.

Mostra Giottesca

Mraky nad klášterem houstnou a noc pozvoľna zahaluje do temnoty náhrobní desky, na nichž je vepsána morálka, jež se přisuzuje těm, kdo jsou mrtvi. Kdybych zde měl psát knihu o morálce, měla by sto stránek a 99 by jich bylo nepopsaných. Na poslední bych napsal: »Znám jen jednu jedinou povinnost — milovat.« A k tomu ostatnímu říkám své ne. Říkám své ne ze všech svých sil. Náhrobní desky mi říkají, že je to zbytečné a že život je jako «col sol levante, col sol cadente». Nevím, co moje revolta touto zbytečností ztrácí, dobře však vím, co tím získává.

Na to všechno jsem myslel, sedě na zemi, opřen o sloup, a děti se smály a hrály si. Nějaký kněz se na mne usmál. Ženy si mě zvědavě prohlížely. V kostele hrály tlumeně varhany a vroucí zbarvení jejich rejstříku někdy zaznívalo mezi křikem dětí. Smrt! Kdybych takto pokračoval, nakonec bych zemřel šťasten. Spotřeboval bych asi všechnu svou naději.

Ona zvláštní bláhovost člověka, který sám sobě dovoluje a chce věřit, že touží po pravdě, zatímco žádá od tohoto světa lásku.

V každém životě je málo velkých citů a mnoho malých citů. Lze volit: dva životy a dvě literatury.

Poe a čtyři podmínky štěstí:

1. Život v přírodě
2. Lásky nějaké bytosti
3. Oproštění od jakékoliv ctižádosti
4. Tvorba.

»Ony hrozné roky pochyb, kdy čekal na sňatek nebo na cokoli — kdy si již vytvořil filosofii rezignace, která by opravňovala jeho krach a zbabělost.«

15. září

Malý dvůr v klášteře San Francesco ve Fiesole, vroubený podlouhým, plným rudých květů,*) slunce a žlutočerných včel. V jednom rohu zelený kropáč. Všude bzučí

*) »Noces« (Zásnuby).

mouchy. Malá zahrada sladce vydechuje, zemdlena horkem. Sedím na zemi a myslím na františkány, jejichž celý jsem viděl před chvílkou, jejichž inspiraci vidím nyní, a uvědomuji si, že mají-li pravdu, mají pravdu stejnou jako já. Vím, že za zdí, o níž se opírám, je pahorek, jenž se svažuje se svými cypřiši k městu a k tomuto pokladu celé Florencie. Ale tento nádherný svět je jakoby ospravedlněním těchto lidí. Pyšním se svou vírou, že je také mým ospravedlněním a ospravedlněním všech lidí mého druhu — kteří vědí, že nejkrajnější chudoba se vždy mísí s přepychem a bohatstvím světa. Vzdávají-li se toho všeho, pak je tomu tak pro vznešenější život (a nikoli pro život na onom světě). A to je jediný smysl, s nímž souhlasím a jejíž příkládám výrazu »oproštění«. »Být oproštěn« to si uchováva vždy smysl fyzické svobody a onen soulad ruky a květin, ono milostné dorozumění země a člověka, oproštěného od lidskosti, ach, stal bych se konvertitou takového života, kdyby již nebyl mým vyznáním.

Dnes se cítím svobodný vzhledem ke své minulosti a k tomu, co jsem ztratil. Toužím jen po takovém uzavření, po takovém ohrazení prostoru — po této jasno-zřivě a vytrvalé vroucnosti. A jako se mísí a hněte teplý chléb, toužím držet v rukou svůj život, podoben těmto lidem, kteří uměli uzavřít svůj život mezi květiny a sloupky. Stejně toužím po oněch dlouhých nocích, kdy člověk může sám k sobě hovořit a připravovat se na život, sám před sebou; toužím po oné podivuhodné vytrvalosti, s jakou se lze zmocňovat myšlenek, zastavit je v jejich úprku a pak znovu postupovat vpřed. Pochutnávat si na životě jako na lizátku, formovat jej, vyostřovat jej, zkrátka jej milovat, jako člověk hledá slovo, představu, definitivní vyjádření, to, co uzavírá, ukončuje, s čím se odejde a co bude v budoucnu vytvářet celé zbarvení našeho pohledu. Mohu se zde zastavit, nalézt konečně závěr bezuzdného a přepjatého života jednoho roku. Tato přítomnost sebe samého v sobě samém, mé úsilí dovést ji až do konce, uhájit ji přede všemi tváření mého života — dokonce i za cenu samoty, kterou nyní tak těžce snášim. Neustoupit: v tom je všechno. Nesouhlasit, nezradit. Všechna má prudkost mě k tomu vede a ve chvíli, kdy mi přináší lásku, mě s tím opět spojuje, a s láskou mi přináší bouřlivou touhu žít, která tvoří smysl mých dnů.

Pokaždé, když člověk ustupuje (když já ustupuji) před svými marnostmi, pokaždé když člověk myslí a žije proto, »aby se zdál«, zrazuje. Chtít se »zdát« — to pokaždé znamená velké neštěstí, které mě ponížilo před tváří pravdy. Není nutné vydat sám sebe druhým, nýbrž jen těm, které člověk miluje. Neboť pak už to neznamená, že člověk vydává sám sebe, aby se zdál, nýbrž jen proto, aby se dal. Je mnohem více síly v člověku, jenž se zdá jen tehdy, když je to potřeba. Dosáhnout toho znamená umět si uchovat tajemství. Trpěl jsem tím, že jsem sám, avšak přemohl jsem útrapy nad tím, že jsem sám, proto, abych si uchoval své tajemství. A dnes neznám větší vznešenosti než žít sám a neznámý. Psát, to je má hluboká radost! Souhlasit se světem a s požitky — pouze však obnažen. Nebyl bych hoden milovat nahotu pláží, kdybych neuměl stát nahý sám před sebou. Poprvé se mi nezdá pochybný smysl slova »štěstí«. Je trochu protikladný v tom, co se obvykle očekává od onoho »jsem šťasten«.

Určená kontinuita v zoufalství posléze vyvolává radost. A právě tito lidé, kteří žijí v San Francescu mezi rudými květinami, mají ve svých celách lebku, podněcující jejich meditace, mají Florencii v okně a smrt ve stole. Pokud jde o mne, uvědomuji-li si určitý zvrát ve svém životě, není to kvůli tomu, co jsem získal, nýbrž kvůli tomu, co jsem ztratil. Uvědomuji si výjimečné a skryté síly. Díky těmto silám musím žít, jak sám chápu. Jestliže mě dnešek zastihne tak vzdáleného od toho všeho, je tomu tak proto, že nemám víc sil než sílu milovat a obdivovat. Život s tváří zalitou slzami a sluncem, život bez soli a vyhřátého kamene, život, jak jej miluji a jak jej chápu, zdá se mi, že všechny mé síly zoufalství a lásky se spojí, abych se oddal takovému životu. Dnešek není jakýmsi mezníkem mezi ano a ne. Nýbrž je oním ano a oním ne. Ne a revolta proti všemu, co není slzami a sluncem. Ano mému životu, jehož příslib cítím dnes poprvé. Bouřlivý a rozháraný rok, který se končí — Itálie; nejistá budoucnost, ale absolutní svoboda vzhledem k mé minulosti a ke mně samému. To je moje bída a moje jediné bohatství. Zdá se mi, jako bych začínal znovu; už ani šťasten, ani nešťasten. Avšak s vědomím svých sil, s opovržením k svým marnostem, a s tímto jasnokřivým vzrušením, jež mě žene vstříc mému osudu.

Když Hitler převzal moc, nebylo Camusovi ještě ani dvacet. Byl malým úředníkem, který se právě oženil. Se třemi studenty si najal dům s pohledem na alžírský záliv, »dům s výhlídkou do světa«, a začal si psát deník. Ve dvaceti je rozveden, pro nemoc nemůže na universitu a, zanechává i zaměstnání na prefektuře, protože se mu vytýká, že jeho zprávy nejsou psány v čistém správním stylu. Má pokoj na boulevardu Saint-Saëns, sama sebe a truhlu, která je šatníkem, psacím stolem a postelí. Čte Epikteta, Pascála, Kierkegaarda, Malrauxe, Gida, Prousta, Dostojevského. Pak ho pozve Pascal Pia k spolupráci v levicových novinách »Alger Republicain«, v časopisu, který dělal práci Lidové Fronty na druhé straně Středomořího moře. Camus psal reportáže a usiloval o spravedlnost pro Alžírany — za těžkých podmínek, protože časopis byl stejně chudý jako on sám.

Druhá polovina třicátých let, Lidová fronta a obhajoba španělské demokracie přitahují levého intelektuála na čas do řad komunistické strany, pak k novinářské práci. Avšak především k divadlu. Zakládá malou revoluční scénu, hraje milovníky, dramatičuje díla Malrauxova, Gidova, Aischylova, Vildracova, Dostojevského, jezdí se skupinou »Radio Alžír«, experimentuje s kolektivní tvorbou v dělnickém »Théâtre du Travail«. Když vypukla občanská válka ve Španělsku a ve Francii se utvořila vláda Lidové fronty, píše kritické reportáže o Kabylsku, cestuje bez peněz po Španělsku, Itálii a Československu. V den, kdy měl odjet do Řecka, vypukla válka.

Jaký byl tento mladý Alžířan, když začal psát? Nechápal, proč by měl usilovat o vlastnictví. Bylo mu nejlépe v hotelovém pokoji. Nestyděl se být šťasten, neměl strach před požitky a věděl, že je báječné milovat bez mezí. Celá jeho říše byla z tohoto světa, pravda slunce a pravda vlastní smrti spadala v jedno. Život mu voněl mořem a chutnal jako rozpálený kámen. Žil přece v zemi mezi Saharou a mořem, kde nejsou bozi ani metafysika, jen rozkoš z přítomné chvíle, oslnění mořem, nebem a sluncem. Alžír je přece branou černého kontinentu a hlavní město okamžiku. Zde lidé nemají strach před rozkoší a životním požitkem. Zde se zformoval Camus. Byl hrdý na to, že je člověk, a tuto hodnotu v něm nic nerozhodlo, nikdy. A přece právě tehdy si vytvořil pevné přesvědčení, že není boha; že svět nemá plán ani cíl, že není vyšší vůle, že věčnost je prázdná a že motorem všeho je absurdita. Zároveň ví, že stačí patnáct set franků měsíčně, aby Tristan neměl Isoldě co říci. Ví též, že »v chudobě je samota, ale je to samota, která propůjčuje každé věci její hodnotu«.

Pracoval metodou útržků papíru s myšlenkami a poznámkami, dokud nedostal nápad, jak je spojit. Nemluvil o tom, co psal. Psal pravidelně 4—5 hodin na začátku dne a cítil se nespokojen, když denní úkol nesplnil. Ani v deníku, ani později nepsal literaturu pro potěšení vyprávět. Pro jeho styl je typická jasnost a jednoduchý slovník. Nejvyšší literární hodnotou mu byla pravda. Estetici říkají, že krátké rychlé věty, vyjadřující lhostejnost k světu a mechanismus dějin, se střídají s širokým příbojem period, vyjadřujících lidské společenství, bolest, věčnost. Tyto stylové zvláštnosti objevujeme už v deníku. I velký autor musí napsat svůj první román (*La mort heureuse*, Štátní smrt), jako špatnou autobiografii. Liší se od malého autora jen tím, že knihu nepublikuje, ačkoliv na ní pracoval dva roky. Fragmenty odrážejí autorovy osobní problémy té doby:

S r p e n 37

Muž, který hledal život tam, kde se obvykle vidí (ve sňatku, v postavení atd.), a který si jednou při čtení módního katalogu uvědomí, jakým cizincem byl ve svém životě*) (v takovém životě, jaký je líčen v módních katalogích).

I. Část — Jeho dosavadní život.

II. Část — Hra.

III. Část — Upuštění od kompromisů a pravda v přírodě.

Román. Čtvrtá část. Pasívní žena.*)

*) Podle samotného Camuse jde zde o první vědomou formulaci tématu *Cizinec*.

*) Fragment pro *La mort heureuse*.

»Člověk se mylí,« říká M., »věří-li, že je třeba volit, že je třeba dělat, co chce, že existují podmínky štěstí. Štěstí je nebo není. Cena má vůle ke štěstí, jakési nesmírné, stále přítomné vědomí. To ostatní, ženy, umělecká díla, společenské úspěchy, to jsou jen záminky. Kanava, která čeká na naše vyžívání.«

Praha. Útěk před sebou samým.*)

- Chtěl bych pokoj.
- Prosím. Na jednu noc?
- Ne. Nevím.
- Máme pokoje po osmnácti, pětadvaceti a třiceti korunách. (žádná odpověď).
- Jaký pokoj byste si přál, pane?
- Jakýkoli (dívá se ven).
- Nosiči, doneste zavazadla do pokoje číslo 12 (probudí se).
- Kolik stojí ten pokoj?
- Třicet korun.
- To je příliš drahé. Chtěl bych pokoj za osmnáct korun.
- Nosiči, pokoj číslo 34.

Politika a osud lidí jsou formovány lidmi bez ideálu a bez vznešenosti. Ti, kdo jsou vznešeni sami o sobě, nezabývají se politikou. A tak je tomu se vším. Nyní jde však o to vytvořit v sobě nového člověka. Jde o to, aby lidé činu byli také lidmi s ideály a básníky průmyslu. Jde o to, prožít své sny — uskutečnit je. Dříve se jich člověk zřikal nebo na ně zašel. Je třeba nezajít na ně a nezříkat se jich.*)

25. října

Žvanění — jak je nesnesitelné a ponižující.

»Vím, že nyní budu psát. Nastává čas, kdy strom už mnoho protřpěl a má nést ovoce. Každá zima se končí jarem. Musím to dosvědčit. Potom cyklus začne znovu.«

»... Nevyzádrím nic jiného, než svou lásku k životu. Vyjádřím ji však po svém...«

»Druzí píší z rozličných pohnutek. A každé jejich zklamání v životě u nich vytvoří umělecké dílo, lež upředenou ze lží jejich života. Ale má díla vzejdou z mého štěstí. I v tom, v čem budu krutá. Musím psát, jako musím plavat, protože to vyžaduje moje tělo.«*)

Duben

První horké dny. Dusno. Všechna zvířata polehávají. Ta zvláštní jakost vzduchu nad městem, když se stmívá. Hluk, který stoupá a ztrácí se tam nahoře jako balónky. Nehybnost stromů a lidí. Na terasách hovoří domorodci a čekají na večer. Praží se káva a její vůně také stoupá. Hodina něhy a beznaděje. Nic, co by člověk mohl obejmout. Nic, před čím by se mohl vrhnout na kolena, zmaten vděčností.

Květen

Všechny styky = kult vlastního Já? Nikoliv.*)

Kult vlastního Já předpokládá amatérství nebo optimismus. Dvě malichernosti. Nevybírat svůj život, nýbrž jej rozvíjet.

*) Fragment z díla *La mort dans l'âme* (Smrt v duši), uplatněný v *La mort heureuse*.

*) Ozvěnu těchto úvah najdeme ve hře »Caligule«.

*) Fragment z *La mort heureuse*.

*) Úvahy, které se později objevily v *Mýtu o Sisyfovi*.

**Pozor: Kierkegaard, původ našich neštěstí je ve srovnávání.
Cele se angažovat. Pak přijmout se stejnou silou ano i ne.**

Na začátku války byl nepohodlný žurnalista vyhoštěn z Alžírsko a odešel do Paříže jako redaktor »Paris-Soir«, aby dokončil těsně před vpádem Němců rozepsaný román. Zde na radu André Malrauxe vydá nakladatel Gallimard tuto jeho první důležitou knihu — *L'Étranger* (1942, český Cizinec, 1941) a později *Le Mythe de Sisyphe* (Mýtus o Sisypovi, 1943), jímž se stane náraz slavným autorem, proskribovaným vichystickou vládou. Zatímco kolaboranští recenzenti viděli v románu literaturu slabosti vůle a neodpovědnosti, literární veřejnost pochopila, že hlavní postava Mersaulta je vytvořena tak, že její lhostejnost k životu burcuje a volá po odsouzení. Mersaultovo já není zde. Je stále jaksi nepřítomen v situacích, jež prožívá, ať je to pohřeb matky, kino, milování. Čas je prázdný. Žije, a není si vědom života, žije mrtev. Mersault vypráví svůj život, jímž lhostejně prochází a v němž mu slunce a svět bez jeho vědomí připraví neočekávaný osud. Vše se odehraje za jeho zády. V horkém dni zabije nechtě Araba a je odsouzen k smrti. Avšak ani na svém zločinu nebyl účastníkem, je to jakási náhodná rituální oběť slunci. Před soudem má Mersault vysvětlit, co je zač, ale toho není schopen. Představitel společnosti — soudci — to učiní za něj, protože ho chtějí odevzdat katu teprve poté, když ho pochopí. Avšak pochopili ho nesprávně, jako lidskou obludu, kterou Mersault vůbec není. Sluneční tragédie končí veřejnou popravou.

Camusovo světonázorové stanovisko se přenáší do *Cizince* jako dvě tóniny, v nichž je napísáno celé dílo a které se prolínají v podobě napětí okamžiku a věčnosti, bídy a slunce, dějin a lidské tragédie. Camus je myšlenkově zformován a přibližně zde, uprostřed války, končí první fáze jeho literárního a filosofického vývoje. Zde se před námi též uzavírá první svazek sešitů z jeho pozůstalosti s řadou myšlenek, zhodnocených v *Cizinci*.

Další jeho vývojové fáze nebudeme podrobněji sledovat. Řekněme jen, že Camus vstupuje do odbojové skupiny »Combat«, žije opět v Oranu, Lyonu, v Paříži. Po osvobození se stává šéfredaktorem listu »Combat«, pro nějž napsal řadu úvodníků (*Actuelles*). V novinách se snažil, aby hovořila činnost místo nenávisti, nestrannost místo rétoriky, lidskost, a ne prostřednost, a aby nenávist kata, vyvolávající nenávist obětí, nepokračovala v dědictví hitlerismu — třeba v Dijonu lynčovaným kolaborantů, jemuž čtrnáctiletý hoch vypíchl oči. Věřil vždy, že »jediná velikost země je její spravedlnost«. V poválečném přílivu prosperity filosofické látky považoval existencialismus za »velké dobrodružství ducha, jehož závěry jsou nesprávné«. Zůstával sám, svůj, bez prefabrikovaného svědomí. Když se však začal spor o povahu existenciálního pesimismu vedený proti Sartrovi, stál po jeho boku. Tehdejší »pesimisté« popírali platnost zjednodušujících formulí, obhajovali nutnost rozkladu starých hodnot a neměli pochopení pro požadavky pozitivních hrdinů, takže byli považováni za zakuklené nacisty zleva a za zakuklené komunisty zprava. Camusovo stanovisko by se dalo shrnout do těchto slov z »Combatu«: *Věříme, že můžeme najít pravdu tohoto století, jdeme-li k základům jeho vlastní tragédie. Trpí-li epocha nihilismem, nenajdeme morálku, kterou potřebujeme, budeme-li nihilismus schovával pod stůl ... Skutečnost, že u několika lidí filosofie negace spadá v jedno s pozitivní morálkou, tvoří ve skutečnosti velký problém, který bolestně otfřásá celou naši epochu.* Camus jako žurnalista i jako revoltující člověk hledal míru zdravého rozumu. Byla pro něj postojem, ne doktrínou. Z těchto pozic v poválečných letech zasahoval do politiky a neměl úspěch. Ani v obdobné snaze řešit z těchto pozic alžírský konflikt. Jeho měřítko individuální morálky se v konfliktu s historickým procesem ukázala neúčinná.

Zkreslili bychom základní společenské stanovisko Camuse k soudobému historickému pohybu, kdybychom zároveň neřekli, že jeho hlediska byla často polemicky napadána nejen pravicovou kritikou, ale že byla hodnocena nepříznivě i levicovým proudem francouzského veřejného mínění. Ačkoliv nelze rozebírat podrobněji Camusův poválečný filosoficko-politický vývoj — chceme-li zůstat v časovém rozmezí Zápisníku — přece třeba uvést, že jeho dílo kritizovali vedle marxistů i leví intelektuálové, kteří mu po uveřejnění *L'Homme révolté* Sartrovými ústy vytýkali zejména to, že nábožensko-filosofická problematika převažuje a zastiňuje humanistický záměr. Rozchod Camuse a Sartra — kdysi literární senzace — byl své-

dectvím Sartrových trvale rostoucích sympatií k materialistickému pojetí dějin a k marxismu, sympatií, jež Camus nesdílí.

V roce 1945 uvedl Camus s triumfálním úspěchem *Caligulu* s málo známým začínajícím Gérardem Philipem v hlavní roli; historická látka o jednom z největších sadistů kryje kritiku fašismu. Římského císaře Caligulu rozvrátí smrt Drusily, přesnější fakt smrti jako toho, na čem závisíme. Pochopí, že tento svět není rozumný, je tedy rozumné být absurdní. Bůh není, zato je smrt. Musíme tedy hodnotit svůj život tváří v tvář smrti, ne bohu. Absurdní povaha smrti, kterou Caligula okusil sám na sobě, je obdobou nepochopitelnosti, nepoznatelnosti boha. Víme jen, že smrt je, ale zkušenost o ní máme jen jednou, v okamžiku vyvrcholení života. Když Caligula pochopí, že svět je bezvýznamný, získá »svobodu«. Je krutý, zlomyslný a posílá náhodně bohaté senátory na smrt, aby naplnil státní pokladnu. Protože státní poklad je důležitější než lidský život, jestliže vše je stejně nesmyslné. Camus proti němu staví patricijce Chereu, jenž navzdory absurditě smrti pronáší důležitou větu, obsahující morálku hry: *Věřím, že jsou činy, které jsou užšlechtilejší než jiné*. Caligula měl velký úspěch, když předtím propadlo (*Le Malentendu*, 1944) Nedorozumění, původní název Budějovice, s tématem podvodu, divadla na divadle. Hrdinou hry je osud. Po 25 letech se vrátil do české vesnice bohatý člověk, není poznán svou matkou a sestrou, které ho zabijí.

V roce 1947 vydává *La Peste* (Mor), kterým se stává jedním z nejvýznamnějších autorů poválečné generace. Je zde obsažena dokonalá umělecká transkripce válečné situace, vnějškově zachycující město zachvácené morem, ale v podstatě modelující životní zkušenost okupované Francie. Poválečná problematika období studené války je předmětem historicko-filosofických esejů (*L'Homme Révolté*, 1951), heroizujících vzpouru člověka-buřiče. Dramatizace Moru odráží se i ve Stavu obležení (*L'État de Siège*, 1948) a ve Spravedlivých. (*Les Justes*, 1950). Pak následuje další román (*La Chute*, Pád, 1956), povídky *L'Exile et le Royaume* (Vyhnanství a království, 1957) a Nobelova cena za literaturu (1957), po jejímž udělení říká na universitě v Uppsale: *Umění není v mých očích samotářské potěšení. Je prostředkem, jak se přiblížit k co největšímu počtu lidí tím, že jim předkládá příklad v obrazu společných utrpení a radostí*. Pak znovu zasáhne do politiky a znovu neúspěšně.

Zvláštní povaha zhroucení francouzské koloniální říše je svým způsobem vepsána v Camusově díle. Revoltující kolonie, povstání na Madagaskaru, v Tunisku, Maroku, válka v Indonésii a pak v r. 1954 povstání ve Philippeville, které zahájilo alžírskou válku — to vše bylo vyvrcholem koloniální politiky slepého utlačování. Postoj k válce rozdělil veřejné mínění ve Francii na dva tábory. Právice považovala srážky za občanskou válku a povstalce za zrádce. Chtěla je »pacifikovat«, po de Gaullově převratu (13. května 1958) integrovat jako plnoprávné Francouze, ale vždy popírala arabsko-alžírskou národnost. Tato doktrína přišla příliš pozdě, aby bylo možné ji uskutečnit. Pro levici byli Alžířané národem, měli právo na nezávislost, válka proti nim byla nespravedlivá, koloniální, zločinná válka. Camus zastával hledisko, které se marně snažilo najít kompromis mezi faktem, že Evropané byli okupanti a dobyvateli, a mezi faktem, že tento milión Evropanů zde vybudoval technickou civilizaci. Jako nelze odepsat fakt alžírského lidu, nelze odepsat ani fakt miliónu Evropanů. Toto hledisko bylo tragikou alžírských liberálů, Francouzů a Alžířanů zároveň, lidí, kteří byli otevřeně pro arabskou věc, ale nyní měli volit jinou státní příslušnost, chtěli-li zůstat v Alžíru. Z potlačující menšiny se měla stát potlačovaná menšina? Camusovo memorandum *Algérie 1958* se obrací proti zlořádům kolonialismu, avšak trvá na právech alžírských Francouzů, staví se mezi bojující strany a apeluje na rozum. Nechce teror ani provozovat, ani trpět. Camus byl ovšem opět z obou stran vypískán a ocitl se v izolaci. Vrátil se k staré lásce, k divadlu, které zprostředkovává onu pravdu, jež se skrývá za kostýmy a maskami — iluzi, jež je opakem lži. Inscenuje úspěšně Faulknerovo *Requiem for a Nun* a Dostojevského *Běsy*. Je mu dobře s kolektivem herců, jezdí s nimi po Francii, anebo jim posílá stručné listky. Jednoho lednového dne dostanou od něho na turné listek: *Odvahu. Dobrou práci. Nezapomínám na Vás. Jsem s Vámi*. Camus byl již tři dny mrtev. Absurdita má poslední slovo.

Mobilizace.

Odchází nejstarší syn. Usedl naproti matce a říká: »To nic nebude.« Matka

neříká nic. Vzala noviny, ležící na stole. Skládá je na půl, pak zas na půl a pak zas na půl.

Na nádraží zástup doprovázejících. Muži nacpaní do vozů. Nějaká žena pláče. »Nikdy bych nebyla věřila, že to bude takové, tak zlé.« Jiná: »Je to divné, takhle spěchat na smrt.« Nějaká dívka pláče v náručí svého snoubence, on je vážný. Neříká nic. Pára, křik, nárazy. Vlak odjíždí.

Listopad 39

S čím se vede válka:

1. s tím, co všichni znají
2. se zoufalstvím těch, kdo nechtějí válčit
3. se sobectvím těch, jež nic nenutí odejít, a kteří odcházejí, aby nebyli sami
4. s hladem těch, kdo vstupují do vojska, protože nemají z čeho žít
5. s mnoha užlechtilými city, jako:
 - a) solidarita v utrpení,
 - b) pohrdání, které nelze vyjádřit,
 - c) neschopnost nenávisť.

Všeho toho je podle využíváno, a to vše vede k smrti.

Španělský voják v restauraci. Neumí ani slůvko francouzsky, ale ta touha po lidském teple, když se na mne obrací! Venkovan z Estrémadury, republikánský bojovník, koncentračník z Argelès, vstoupil do francouzské armády. Když vyslovuje slovo 'Španělsko', má v očích celé španělské nebe. Má týdenní dovolenou. Přišel do Paříže a ta ho během několika hodin zdrtila. Nezná jediné francouzské slůvko, bloudí v metru, cizinec, cizinec všude tam, kde není jeho vlast, bude mít radost, až se setká se svými kamarády u pluku. A bude-li muset zahynout pod pochmurným nebem, v hustém bahně, zahyne alespoň bok po boku se svými krajany.

Dopis jednomu zoufalému člověku

Píšete mi, že Vás tato válka sklíčuje, že byste byl ochoten zemřít, že však nemůžete snést všeobecnou hloupost, krvelačné bidáctví a zločinnou naivnost, která se ještě domnívá, že krev může rozřešit problémy lidí.

Čtu Váš dopis a chápu Vás. Chápu především Vaše rozhodnutí a rozpor mezi Vaší dobrou vůlí zemřít a Vaším odporem vidět umírat druhé. To dokazuje hodnotu člověka. To ho zařazuje mezi ty, k nimž lze hovořit. Opravdu, jak nezoufat? Osud těch, jež milujeme, byl velmi často ohrožen. Nemoci, smrtí, šilenstvím, zůstali jsme však my, a to, v co jsme věřili! Hodnoty, jež byly našim životem, se velmi často málem zhroutily. Avšak nikdy ten osud a tyto hodnoty nebyly ohroženy všechny a současně. Nikdy jsme nebyli vydáni tak naprosté zkáze.

Chápu Vás, nesouhlasím však už s Vámi, chcete-li udělat z tohoto zoufalství životní pravidlo a chcete-li se schovávat za své znechucení domnívaje se, že všechno je zbytečné. Protože zoufalství je pocit, a nikoliv stav. Nemůžete stavět na pocitu. A pocit musí ustoupit před jasným pohledem na věc.

Ríkáte: »Ostatně, co dělat? A co mohu udělat já?« Nelze však takto napřed položit otázku. Vy ještě věříte v jedince, ovšem, vždyť víte, co je dobrého v těch, kdo Vás obkloupují, a ve Vás samém. Avšak tyto jedinci nezmohou nic a vy si zoufáte nad společností. Uvědomte si však, že jste zavrhl tuto společnost již dávno před katastrofou, že Vy i já jsme věděli, že cílem této společnosti je válka, že Vy i já jsme to říkali a že konečně jsme neměli nic společného s touto společností. Ta společnost se dnes táž. Dospěla k svému normálnímu konci. A ve skutečnosti, díváte-li se na věc s odstupem, nemáte více důvodů k zoufalství, než jste měl v roce 1928. Přesně řečeno, máte jich právě tolik.

A uvážíme-li všechno, ti, kdo vedli válku v roce 1914, měli více důvodů k zoufalství, protože věci méně chápali. Řekněte mi, že Vám v ničem nepomůže vědomí, že rok 1928 byl stejně zoufalý jako rok 1939. Jen zdánlivě. Neboť v roce 1928 jste nepropadl tak naprostému zoufalství, zatímco nyní se Vám všechno zdá zby-

tečné. Jestliže se nic nezměnilo, pak je Váš názor nesprávný. Je nesprávný pokaždé, když pravda, místo aby se Vám objevila ve světle úvahy, se přetvářela v život. Předvidal jste válku, doufal jste však, že jí zabráníte. A právě to Vás chránilo před naprostým zoufalstvím. Dnes se domníváte, že už nemůžete zabránit ničemu. A zde se Vaše úvahy zauzluji.

Především však je třeba zeptat se Vás, zda jste udělal všechno, co je třeba, abyste zabránil této válce. Jestliže ano, pak by se Vám tato válka mohla zdát osudová a mohl byste se domnívat, že už nemůžete udělat nic. Jsem si však jist, že jste neudělal všechno, co je třeba, ani víc než kdokoli z nás. Nemohl jste tomu zabránit? Ne, to není pravda. Tato válka nebyla osudová. Vy to víte. Stačilo, aby versailleská smlouva byla včas revidována. Nebyla. To je celá ta historie, a vidíte, mohlo by tomu být jinak. Avšak tato smlouva, nebo jakákoli jiná příčina, může ještě být revidována. Lze ještě zařídit, aby loajalita vůči tomuto Hitlerovu výroku byla zbytečná. Lze ještě zamítnout ona bezpráví, jež vyvolala jiná bezpráví, a žádat, aby jejich opakování bylo také zamítnuto. Je třeba splnit ještě jeden prospěšný úkol. Předpokládáte, že Vaše úloha jako jedince není prakticky žádná. Beru zpět tedy svůj předešlý závěr a řeknu Vám, že Vaše úloha není ani větší, ani menší než v roce 1928. Víím ostatně, že příliš netrváte na pojmu zbytečnosti. Neboť se domnívám, že sotva schválíte námitku, pokud jde o vědomí. A neschválíte-li ji, není to z nedostatku, ani z nedostatku obdivu. Nýbrž protože soudíte, že námitka je zbytečná. Pak jste tedy pochopil myšlenku o určité užitečnosti, která Vám dovoluje sledovat, co říkám.

Máte co dělat, nepochybuji o tom. Každý člověk disponuje větším nebo menším okruhem vlivu. Vděčí za něj svým chybám i svým přednostem. Na tom však nezáleží, člověk má vliv a může jej přímo uplatnit. Nikoho nenabádejte ke vzpouře. Je třeba šetřit krve a svobody ostatních. Můžete však přesvědčit deset, dvacet, třicet lidí, že tato válka nebyla a není osudová, že se člověk může pokusit zastavit válku a že se o to ještě nepokusil, že je třeba říkat to, psát to, kdykoli je to možné, rozhlašovat to, kdykoli bude třeba. Těch deset nebo třicet lidí to zase řekne dalším deseti, kteří to budou opakovat. Budou-li na to pohodlní, tím hůř, začnete znovu s jinými. A až uděláte ve svém okruhu, ve své sféře, co máte udělat, pak přestaňte a zoufejte si, jak je líbo. Pochopte, že člověk může zoufat nad smyslem života všeobecně, nikoliv však nad jeho jednotlivými formami, nad existencí, protože nad ní nemá moc, nikoliv však nad historií, kde jedinec zmůže vše. Právě jedinci nás dnes vydávají smrti. Proč by se jedincům nepodařilo přinést světu mír? Je třeba jen začít a nepomýšlet na tak veliké cíle. Pochopte přece, že válka se vede stejně s nadšením těch, kdo válku chtějí, jako ze zoufalství těch, kdo se jí z celé duše odříkají.

Camus byl filosoficky velmi kultivovaný autor, takže jeho dílo chápeme tehdy, když chápeme strukturu jeho myšlení, centrální pojmy, které vytvářejí myšlenkovou podstatu a základ jeho literárního projevu. Camus patří mezi spisovatele, kteří používají své druhé signální soustavy. Jeho hlavní díla mají své teoreticky formulované paralely (Cizinec — Mýtus o Sisyfovi; Mor — Revoltující člověk), jejichž krystalizačním jádrem je pojem absurdity. Lze těžko najít filosofický pojem, který by byl v poválečném období více diskutován a méně chápán nežli právě tento pojem, obsahující jak tragickou velikost naší doby s hrůzou odcizení, tak jeho plochou módnost, trčící z úst účastníků odpoledních koktejlů. Co je *l'absurde*? Především je absurdita jedním ze dvou základních pojmů, jež ovládají myšlenkový základ Camusova díla, je pólem onoho protikladu lidského života, na jehož opačném pólu je revolta. Absurditě života, v němž je člověk odsouzen k smrti, čelí protiklad vědomé vzpoury proti smrti. Z napětí, jež takto vzniká v každém člověku, se vytvářejí peripetie lidských existencí. Na začátku Camusových úvah se tak objevuje závratná peripetie otázka všech dob — smysl života. Je kladen ve své literárně přizpůsobené, dramatické formě, totiž jako motiv sebevraždy, což je jen individuálně položený a tragicky vyhocený problém životních hodnot. Otázka, zda, pro koho a pro co žít, je otázkou, bez jejíhož zodpovězení lze samozřejmě být ve světě, ale nelze být cílevědomou a vyhraněnou osobností. V době, kdy se těmito otázkami trápil mladý člověk, milující moře, slunce a své smysly, byla existenciální filosofie známa několika desítkám lidí ve Francii a muž, který přemýšlel o smrti, znal už

trochu lépe její tvář, protože tuberkulóza ho učinila jejím latentním nápadníkem. Avšak když kandidát smrti odmítne sebevraždu jako řešení, odkrývá se jakási heroická kontradikce, jež jeho dílo bude trvale provázet: žít, ačkoliv to nemá smyslu. A tím vstupujeme do terénu absurdity.

V moderní literatuře i filosofii častý zážitek nesmyslnosti života se popisuje předně jako *pocit* absurdity, pocit konfúze a neurčitosti, rodící se náraz jako šok, který nás přepadá kdekoli, v nejbanálnější skutečnosti denního života, bez jakékoli přípravy. A přece se po této zkušenosti, osobní a nesdělitelné, vše mění. Jejím obsahem je pochopení mechaničnosti dění, opakování životního rytmu, loutková automatika našich gest, jakási vize provázená silnou emocí a změněným chápáním času. Nesmyslnost není mimo nás, ale uvnitř nás samých, a projevuje se jako vidění cizosti, nezvyklosti světa a zejména jako chápání matematicky exaktní jistoty smrti. Jestliže totiž zemřeme, nic nemá smysl a vše potvrzuje výchozí nesmyslnost bytí. Zážitek absurdity není však jen pocit, je též *vědomím*, a to vědomím iracionality toho, co uniká chápání, vědomím nemožnosti znát hranice pravdy a omylu, nemožnosti chápat a sjednocovat, vědomím krachu našeho poznání a sebepoznání. Tváří v tvář nepochopitelnému světu, mechanice všedního dne a pantomimě smrti se rodí vědomí absurdity jako životní zkušenost Camusových hrdinů, vědomí, jež v ryzi, neliterární formě vyjadřují filosofové Jaspers, Heidegger, Kierkegaard, Husserl. Absurdní je tedy na první pohled vše, co nemá smyslu, včetně člověka a světa. Avšak ve vlastním slova smyslu není absurdní ani svět, ani já, které vnímá, absurditou je právě *vztah člověka k světu, výsledek konfrontace světa a vědomí*. Svět není absurdní, je jen iracionální, mimorozumový. Absurdním jej činí teprve člověk.

Mimo lidský duch není absurdity, končí se smrtí. Absurdita je hřích bez boha, jakési příslušství intelektu — to je první Camusova pravda. Náboženství nabízí východiska, ale jejich lákadla a hrozby Camus odmítá, protože co bude po smrti, je naprosto lhostejné. Zbývá tedy Kirilovův paradox: Není-li boha, je člověk bohem. Ale není-li boha, musí se člověk zabít, aby se jím stal. Tuto absurdní logiku nihilismu Camus odmítá, protože mu jde o to, zemřít nesmířen, a ne v souhlasu se sebou. *Absurdní člověk může jen vše vyčerpat a sám sebe vyčerpat*. Toto stanovisko je rozvinuto v *Mýtu o Sisyfovi*. Tato »charta ateistického humanismu« vzniká jako pokus mladého člověka překonat zároveň své pokušení zemřít i své zoufalství a jako pokus myslitele, který sahá k řeckému mýtu, v němž je obsažen paradox lidského úsilí: cyklicky neúčelný pohyb Sisyfovy skály, valící se vždy zpět na totéž místo — bez křesťanské naděje, že utrpení někdy skončí. Řecké myšlení, které neznalo myšlenku pokroku, opakuje ve věčném návratu onu tragickou absurditu, jejíž moderní podoba byla teprve ve XX. století znovu objevena filosofii. Literárně byla tlumočena mužem, který stál proti válce, proti absurditě, proti bohům. Neznal strach ani naději. Věděl o své absurditě a překonával ji. V zápisníku měla tuto podobu:

Březen

Nemocnice nad Alžírem. Dostí silný vítr se opírá o pahorek a spojuje trávu se sluncem. A celý tento něžný a světlý pohyb se zastavuje v určité vzdálenosti od vrcholku, pod černými cypřiši, které se v sevřených řadách šplhají nahoru. Z oblohy sestupuje podivuhodné světlo. Dole moře bez jediné vrásky a úsměv jeho modrých zubů. Stojím ve větru pod sluncem, jež mi ozařuje polovinu obličeje, a neschopen slova pozoruji, jak míjí tato jedinečná hodina. Náhle se však objevuje nějaký blázen se svým ošetřovatelem. V podpaždí drží pouzdro a s vážným výrazem se přibližuje.

— Dobrý den, slečno (říká mladé ženě, která je se mnou). Dovoďte, pane, abych se představil, Ambrosino.

— Camus.

— Ach! znal jsem nějakého Camou. Dopravní podnik v Mestaganem. Bezpochyby přiznal.

— Ne.

— Nevadí. Dovoďte, abych na chvíli zůstal s vámi. Každý den smím na půl hodiny ven. Musím se však plazit před ošetřovatelem, aby byl ochoten mě doprovodit. Jste slečnin příbuzný?

— Ano, pane.
— Ach! Oznamuji vám tedy, že se o velikonocích zasnoubíme. Moje žena dala souhlas. Prosím, slečno, přijměte těchto několik květin. A tento dopis, je pro vás. Sedněte si vedle mne. Mám jen půl hodiny čas.
— Musíme odejít, pane Ambrosino.
— Dobrá, ale kdy vás uvidím?
— Zítra.
— Ach! To je tím, že mám jen půl hodiny čas a právě jsem si přišel trochu zahrát.

Odházíme. Na cestě podivuhodná záře rudých kakostů. Blázen vyňal ze svého pouzdra flétnu, po celé délce rozštípnutou a spravenou kouskem gumy. Vyluzuje na ní podivnou hudbu, naříkavou a vroncí: »Při na cestu...« Hudba nás provází ke kakostům a k mohutné hradbě kopretin, k moři, jež se nepřetržitě usmívá.

Otevřel jsem dopis. Obsahoval rozstřihané reklamy, pečlivě rozříděné podle čísel, psaných tužkou.

O absurdním?

Existuje pouze jediný případ ryzího zoufalství. A to zoufalství člověka odsouzeného na smrt (dovoďte malou připomínku). Bylo by možné zeptat se někoho, kdo z lásky propadl zoufalství, chce-li přistí den zemřít pod giletinou — odmítl by. Ze strachu před popravou? Ano. Avšak zde se strach rodí z jistoty — a ještě spíše z matematického prvku, jenž vytváří tuto jistotu.) Absurdní je zde naprosto jasné. Je to opak iracionální. Má všechny známky zřejmosti. Co je iracionální, co by jím bylo, je pomíjivá a skomírající naděje, že to (iracionalita) pomine a že bude možno smrti uniknout. Nikoli však absurdnímu. Je zřejmé, že mu srazí hlavu, zatímco jasně chápe, a dokonce celá jeho chápavost se soustřeďuje k faktu, že mu srazí hlavu.

Kirilov má pravdu. Spáchat sebevraždu znamená dokázat svou svobodu. A problémem svobody má jednoduché řešení. Lidé žijí v iluzi, že jsou svobodní. Odsouzení k smrti tuto iluzi nemají. Celý problém spočívá v realitě této iluze.

10. Října

Mít nebo nemít cenu. Tvořit nebo netvořit. V prvním případě se vše ospravedlňuje. Všechno bez výjimky. V druhém případě jde o naprosto absurdnost. Zbývá zvolit nejestetičtější sebevraždu: sátek + 40 hodin práce anebo revolver.

Filosofie mají takovou cenu, jakou cenu mají filosofové. Čím větší je člověk, tím pravdivější je filosofie.

Pokoušení společné všem inteligentním lidem: cynismus.

Prosinec

Faust naruby. Mladý muž žádá po ďáblovi statky tohoto světa. Ďábel (který má sportovní oblek a s oblibou prohlašuje, že cynismus je pro inteligenci velkým pokoušením) mu vlídně odpoví: »Ty přece máš statky tohoto světa. O to, co ti chybí, musíš požádat Boha — domníváš-li se, že ti něco chybí. Uzavřeš s Bohem obchod a pro statky z onoho světa mu zaprodáš své tělo.«

Zapaluje si anglickou cigaretu a po chvilce mlčení dodá: »A to bude tvůj věčný trest.«

Na dveřích: »Vstupte, já jsem se oběsil.« Lidé vstoupí a je to pravda. (Řekl »já«, ale »já« už neexistuje.)

*) Úvahy uvedené v Cizinci i v Mýtu o Sisyfovi.

*) Poznámka pro Mor.

Poslanec za město Constantine je zvolen potřetí. O polední v den voleb umírá. Večer ho vyvolávají. Žena vyjde na balkón a řekne, že je trochu unaven. Chvilí nato je mrtvola zvolena poslancem. A právě to bylo třeba.

Camus vídí tři odpovědi na zkušenost absurdity. První je sebevražda. Nemá-li život smysl, tedy se zabíjí. Tím unikáme z dosahu nesmyslnosti naprosto bezpečně, avšak neřešíme tím problém. Tato odpověď je příliš *logická*, nesouhlasí s *žitou zkušeností*, s existenční či absurdní logikou. Zde jde spíš o to, zda život musí mít smysl, aby byl užít, a objevuje se, že je prožíván tím lépe, čím méně má smyslu. Druhou odpovědí je naděje, hledání nového života, naděje, že jednoho dne vše pochopíme. a že vše tedy bude mít smysl, dokonce i nerozumné. To je ovšem náboženská víra, metafysika útěchy, a ani to není pravá odpověď, protože vědomí absurdity nemizí, je jen usnáno každodenním životem. Heroickým řešením je vědomí, ne spánek. Pravou odpovědí je bdělé vědomí, čelící nepochopitelnému světu a zbytečnému osudu, odpovědí je to, co je vedle absurdity druhým základním pólem Camusova myšlení — revolta. Neustálá konfrontace člověka se svou vlastní záhadností — to je revolta zaměřená právě proti absurditě, jež ji vyvolala. Vědomí revolty se vrhá proti absurditě. Je to sice antimonie z hlediska rozumu, ale *žít znamená oživit absurditu. Oživit ji znamená ji pozorovat. Na rozdíl od Eurydiky umírá absurdita, jen když se od ní odvrátíme.*

Camusova vzpoura proti absurditě je vzpoura osamělého jedince, je činem založeným na náhodné zkušenosti o iracionální povaze života a je bez jakékoli naděje, protože se rodí z vědomí smrti. Víze absurdity umožňuje chápání řetězu denních gest a tak život nabývá nové povahy, stává se svobodným. *Před* zkušeností o absurdním dosahuje člověk jen iluze své svobody, kombinované s otročskou službou zásadám, pověrám, cílům. Dát svému životu smysl znamená dát si určit svou orientaci společenskými předsudky, kariérou, starostmi. *Po* zkušenosti o absurdním se však všechny cíle hroutí, nemají smysl, chápání smrti jim bere absolutní povahu a zbavuje člověka cílů, s nimiž se identifikoval. Možnost smrti závratným způsobem demontuje dosavadní smysl života. Člověk dosahuje svobody tím, že ví, že zemře. A touto zkušeností osvobozen mění své chování vůči světu, přestává být autorem, osvojuje si smysl pro tuto chvíli a nesní o abstraktní budoucnosti. Objevuje konkrétní přítomnost jako okamžik a jako sled okamžiků. Svět je soubojem okamžiků, jež na člověka čekají až do smrti. *Pravá velkorysost vůči budoucnosti tkví v tom, dát všechno přítomnosti.* Každého okamžiku je škoda, třeba žít co nejvíce těchto chvil, sbírat úrodu dojmů, aniž je chceme prohlubovat a vázat se na jednu zkušenost. Kvantita vyváží kvalitu. *Vivre le plus, nikoli vivre le mieux.* Hořká svoboda osamělého člověka je svázána s vědomím nesmyslnosti, avšak i se zkušeností, jež jednotlivce vrhá vstříc vědomému životu, v němž si sám vládné.

Problematicku člověka v revoltě zpracoval Camus napřed ve dvou divadelních hrách: ve *Stavu obležení*, pak ve *Spravedlivých*. Reagoval jimi na fašistickou tyranii a její mechanismus vztahu vůdce, byrokracie, teroru, věčného podezření. Dokonalý funkcionář, fungující a zabezpečující spořádanou smrt, je tu postaven proti odvážnému Diegovi, který zasadí ránu do tváře sekretáře Smrti. A stane se zázrak, protože smrt je bezmocná před tím, kdo nemá strach. To je ono absurdní zrako písku v mechanismu tyranie. Daleko propracovanější je příběh *Spravedlivých*, skupiny ruských eserských teroristů-studentů, která provádí atentáty roku 1935. Jsou tu různé typy: Stepan Fjodorov, který se stal masinou k zabíjení, v němž kárný tábor a bičování udusilo lásku k lidem, takže se cítí oprávněn ke všemu. Proti němu stojí romantický Ivan Kaljajev, milující horoucně život, a proto podezřelý z nedostatečné oddanosti revoluci. Kaljajev má spáchat atentát na velkokněžte, ale nehodí bombu, protože v kočáru jede nepředvídaně i jeho neteř a synovec. Nechce zabít vničky, když mají být zasaženi i nevinní. Vystavuje se pohrdání a podezření ze strany druhých. Tím je exponována základní myšlenka hry — meze revoluce. Podle Stepana není mezí, podle Kaljajeva jsou. Organizace dá nakonec Kaljajevovi za pravdu ústy vůdce Borise Annenkova: *Zabíjet děti je proti etí. A kdyby se jednoho dne revoluce odvrátila od etí a já bych ještě žil, pak bych se odvrátil od revoluce.* Atentát je odložen a Kaljajev jej dokončí. Je zatčen, odsouzen k smrti a čeká na popravu. Přichází nová zkouška, táž situace, obrácená naruby. Velkokněžna prosí o omilostnění Kaljajeva, protože jako věřící soucitná křesťanka odpouští vrahu a chce spasit jeho

Jestliže nyní abstraktní problematiku, která vedla Camuse filosoficky od absurdity k revoltě, transponujeme do úrovně lidského jednání, pak se vztah dialektiky vědomí a skutečnosti jeví jako dialektika činu. Je opět polarizována do protikladu vraždy a lásky, do opaku lidského postojů k druhému. Totéž napětí, jež vytváří mechanismus Camusova názoru na svět, k nám hovoří v literárně dramatické formě románových nebo jevištních postav. Cesta, jež vytvořila v evropském myšlení názor Ivana Karamazova, že »není-li boha, je vše dovoleno«, cesta hroznivě nihilistické negace vedoucí k fašismu, se stává u Camuse rozcestím právě na onom místě, kde se má v domnělém zájmu jednotlivce odůvodnit smrt druhého. Lidský postoj lásky je pro Camuse »spravedlivým činem«, jenž je zároveň věrným revoltě, je jednotou míry a lásky. Míra je vědomím hranic, jejichž pád vede ke zločinu, je to napětí mezi dobrem a zlem, je to mez, která brání zabít ve jménu abstrakcí, opak absolutizace. Camus považuje zlo (například smrt dítěte) za neotřesitelnou realitu, která nemůže být zničena, není tedy optimista. Zločin, lež a nespravedlnost jsou samy podmínky lidské existence a tím i zdroj revolty. Tak se chce Camus vystříhat jednak formální morálky, jednak nihilistického zavržení každé morálky, protože staví člověka vždy znovu před konkrétní zla, s nimiž se musí vyrovnávat, jednat, čili *tvořit konkrétní morálku* pro všední den. Tím padá absolutnost nároku na konečný cíl, jenž má odůvodnit vše, právě tak jako tradiční rozpor mezi špinavými prostředky a konečným dobrem, které mají umlčet svědomí ve jménu něčeho, co není.

20. října

Potřeba štěstí a trpělivé hledání štěstí.*) Není nutné vyloučit melancholii, je však nutné zničit v sobě samých onu zálibu v nesnadném a osudovém. Být šťastný mezi svými přáteli, ve shodě se světem, dosáhnout štěstí na cestě, která přece vede k smrti.

»Budete se třást před smrtí.«

»Ano, neopomenu však nic z toho, co je mým posláním — to znamená žít.« Nesouhlasit s konvencí a s úředními hodinami. Nevzdat se. Nikdy se nevzdat — vždy žádat víc. Zůstat však chápavý i v oněch úředních hodinách. Usilovat o obnovení, které nám připravuje svět, stojíme-li před ním. Ale zvláště se nesnažit zdát se, chceme-li být.

Nechtít být solidární s hloupostí nebo krutostí ostatních je vždy marné. Nelze říci »Nevím o tom«. Člověk se toho účastní nebo s tím zápasí. Nic není neomluvitelnější než válka a výzva k nenávisti mezi národy. Jakmile však jednou válka nastala, je marné a zbabělé, chce-li se jí člověk vyhnout pod záminkou, že za ni není odpovědný. Vždy ze slonoviny se zřítily. Shovívavost k sobě a k druhým je zakázána.

Je nemožné a nemorální posuzovat nějakou událost z vnějšku. Právě uprostřed tohoto absurdního neštěstí získává člověk právo pohrdat jím.

Reakce jedince je sama o sobě nedůležitá. Může být k něčemu užitečná, neospravedlňuje však nic. Chtít se z diletantismu povznést nad své prostředí a odtrhnout se od něho, znamená podrobit svobody nejsměšnější zkoušku. A proto bylo třeba, abych se pokusil sloužit v armádě. A nebudou-li mě chtít, pak musím přijmout postavení opovrhovaného civilisty. V obou případech může zůstat můj úsudek absolutní a můj odpor bezvýhradný. V obou případech jsem uprostřed války a mám právo o ní soudit. Soudit o ní a jednat.

Nemáme čas být sami sebou. Máme jen čas být šťastní.

V Camusově myšlení středu, míry, cítíme onu antickou uměřenost, vlastní mediteránnímu myšlení od dob sedmi řeckých mudrců. Tuto míru Camus obdivoval v dějinách antického myšlení i mezi rozvalinami starověkého města Tipasy poblíž Alžíru. A snad právě tradice dějin a jižního slunce vedla Camuse neustále k onomu řecký věcnému postoji nad rozpory doby, který není lhostejností nezúčastněného Olympa, ale postojem Epikura či před Sokratiků, v nichž se pojí obrovská dynamika dějin se suverénním včleněním lidského osudu do centra kosmu. Ruiny Tipasy a jas helénského myšlení nacházíme znovu v pokusu o syntézu revoltujícího a milujícího člověka: *Svět, ve kterém žiji, mě odpuzuje — ...avšak cítím se solidární s lidmi, kteří tím trpí.* Spojení revolvy a lásky je stále přítomným faktem Camusova pojetí lidské činnosti. Lásky je přitom konkrétní, individuální, relativní, současná, je spravedlivým činem, vede člověka k přímým mezilidským vztahům a je zároveň cestou revolvy. *Žádal revoluci, žádal ji ve prospěch života, a ne proti němu.* Tato láska, jež se má konkrétně uplatnit v povolání, v obci, v politice, je protipólem abstraktní doktríny revoltujícího člověka a brání mu, aby podlehl absolutu v podobě boha či dějin, oné jednostrannosti, která ruší míru a vede k negaci. Z tohoto vztahu revolvy a lásky se rodí radost, daleko silnější než rozkoš, zvláštní radost z poznání života a smrti, lidského údělu, smrtelného, omezeného, a přece skvělého, *zvláštní radost, která pomáhá žít a zemřít.*

Dvojitá stránka téhož pohledu, v němž se zračí Camusův vývoj, ovládá i jeho estetické úvahy. Napřed dominuje motiv absurdity, pak motiv revolvy. Jeho pozoruhodná estetika rozvíjí tzv. paradox absurdní tvorby. Posláním umění je vyjádření zkušenosti o absurditě života, náhle odhalené vědomí a vize mechaničnosti vesmíru, zbaveného smyslu, jež má být zaznamenána právě uměním. Tím se vědomě uměleckému dílu upírá úloha nositele smyslu; umění nevysvětluje život, spíše naráží na absurdní zeď, čtenář sleduje nepochopitelný běh mechanických a stupidních fakt, nespojitých a nesmyslných gest. Dílo tedy pouze opakuje, napodobí, hraje absurditu, vytváří věrně obrazy, jež nemají smyslu, a zdravý rozum jen slouží tomuto cíli, ve službě iracionálnímu. Velikost umělce je v jeho neúčinné, trpělivé jasnozřivosti. Tento bezútěšný pohled na funkci umělce a uměleckého díla je kompenzován uměním jako nositelem revolvy. Revolva integruje základní prvky revolvy, totiž *skutečnost a vědomí*. Vyjadřuje napětí těchto elementů, sjednocuje a odmítá svět. Neautentické umění nedosahuje právě tohoto napětí a zůstává na úrovni absolutního přijetí nebo odmítnutí. Buď realitu absolutně neguje, nebo ji cele přijímá a realisticky fotografuje objekt. Autentické umění naopak odmítá reálné a zároveň zdůrazňuje některé jeho aspekty. Proto umělec v úsilí o jednotu dosahuje jakési »opravy světa«. Ta je nám přibližována prostřednictvím postav, lásek, osudů literárního díla, »křikem myslé«, odhalujícím nejhlubší touhy. Román tedy je opravou tohoto světa a umění vytváří živou jednotu tím, že sice odmítá reálné jako takové, ale zároveň neprodukuje imaginární svět. V tom se staví Camus proti americkému románu, jenž podle jeho názoru pozoruje člověka jakoby za skleněnou tabulí, bez pochopení popisuje auto-

matismus gest a hovorů. Proust naopak provádí transfiguraci svého světa, sjednocuje vzpomínku a vjem. Základní tenzi mezi vědomím a realitou vyjadřuje i Camusův styl, ovládaný rovnováhou formy a základu, reality a vědomí, styl, jenž je opět »opravou« řeči, styl imitující monotónnost denního života, avšak zároveň protes-
tující.

Duben

Dokončit dva eseje. Caligula. Neděleřitě. Ne dost zralé. Uveřejnit v Alžíru.

Znovu se zabývat filosofií a kulturou. Tomu vše podřídít: Téze

buď biologie + docentura

nebo Indočína.

Psát denně do zápisníku: Během dvou let napsat jedno dílo.

Uvést v soulad dílo, jež popisuje, a dílo, jež vysvětluje. Dát popisu pravý význam. Stojí-li popis sám o sobě, je podivuhodný, ale ničeho nedosáhne. Stačí tedy dát vyčítit, že jsme si úmyslně stanovili určité hranice. Pak hranice zmizí a dílo »zní«.

Všechno úsilí západního umění chce navrhnout fantazii typy. A nezdá se, že by historie evropské literatury byla něčím jiným než řadou variant těchto typů a těchto daných témat. Racinovská láska je variantou typu lásky, která snad nemá v životě obdoby. Je to zjednodušení: styl. Západ nelíbí svůj každodenní život. Staví si neustále před oči velké vzory, kterými je nadšen. Stále je sleduje. Chce být Manfredem nebo Faustem, Donem Juanem či Narcisem. Avšak marně se snaží přiblížit se. Vše vždy zachvátí nadšení pro jednotnost. Ze zoufalství nad tím objevili filmového hrdinu.

8. listopadu

V předměstském kině se prodávají mentolové bombóny, na nichž je napsáno: »Kdy budeme mít svatbu?«, »Milujete mne?« A odpovědi: »Dnes večer«, »Velice« atd. Nabídnou se sousedce, která odpoví stejným způsobem. Životy se začínají výměnou mentolových bombónů.

Slepec chodí na procházku v noci mezi jednou a čtvrtou hodinou s jiným svým přítelem slepcem. Protože jsou si jisti, že na ulicích nikoho nepotkají. Narazí-li na pouliční svítilnu, mohou se po chuti zasmát. Smějí se. Zatímco ve dne jim soucit druhých brání smát se.

»Psát,« říká tento slepec. »To však nikoho nezajímá. Co na knize zaujme, je stopa patetické existence. A naše životy nejsou nikdy patetické.«

Červen

Malá Oraňanka je se svým manželem v kině a hořce pláče nad neštěstím hrdiny. Manžel ji prosí, aby přestala. Žena mezi vzlyky říká: »Dopřej mi přece něco.«

V nemocnici. Nemocnému tuberkulózou dal lékař pět dní života. Předejde tomu a podřeže si krk břitvou. Nemůže čekat pět dní, to je jasné.

»Nezmiňujte se o tom v novinách,« říká ošetřovatel přítomnému novináři. »Už tak dost trpěl.«

Nenápadná dvojice ve vlaku. Oba škaredí. Ona se na něj věší, směje se, koketuje, svádí ho. On se dívá zasmušile a stydí se, že ho přede všemi miluje žena, na niž není pyšný.

Peter Wolf. Unikne z koncentračního tábora, zabije stráž a podaří se mu překročit hranice. Uchýlí se do Prahy, kde chce přežít. Po mnichovské anexi je pražskou vládou vydán. Odevzdán nacistům. Odsouzen k smrti. Za několik hodin popraven sekera.

Zpráva. Kněz jedné provenzálské vesnice spokojený se svým osudem. Náhodou je přítomen posledním okamžikům člověka, odsouzeného k smrti. Ztratí svou víru.

Požitek, který lze nalézt ve vztazích k lidem. Jemný požitek, jenž spočívá v tom, připálit někomu nebo někoho požádat o oheň — účastenství, spiklenectví cigarety.

Plakát v kasárnách: »Alkohol uspává člověka a probouzí zvíře« — to člověku ozřejmuje, proč má alkohol rád.

29. listopadu

Horování pro rozdílnost, pro kvantitu a zvláště ve smyslovém životě a pro upuštění od hlubokých pohnutek je oprávněné jen tehdy, vyzkouší-li člověk svou nezainteresovanost vůči předmětu.

Existuje také skok do hmoty — a mnoho lidí, kteří horují pro smysly, činí tak jen proto, že jsou otroky smyslu. Také zde hřejeme hada na prsou.

Odtud ta nejspíš nutnost, aby například čistota byla podrobena zkoušce a aby člověk byl sám k sobě přísný. Před každým teoretickým záměrem, směřujícím k velebení bezprostřednosti, se ukládá jeden měsíc askese v každém směru.

Pohlavní čistota.

Čistota v myšlení — zakázat si tékání tužeb a rozptylování myšlenek.

Jediný — trvalý — předmět úvah — zamítnout to ostatní.

Práce v určitém hodinu, nepřetržitá, bez ochabnutí atd. atd. (též morální askese).

Jedno jediné ochabnutí a všechno ztroskotá — praxe i teorie.

Pravidlo: nejdříve pátrat po tom, co je v každém člověku hodnotného.

Vítr — jedna z mála čistých věcí na světě.

... City, představy zesateronásobují filosofii.

Marcus Aurelius: »Všude tam, kde lze žít, lze žít dobře.«

»To, co zastavuje zamýšlené dílo, se stává samo dílem.«

Každá překážka umožní urazit další kus cesty.

/Zakončeno v úneru 1942/

Camusovo dílo je rozporné jako každé živé dílo, a je tedy sporné. Autor se hlásil ke straně lidí, kteří si nejsou jisti, zda mají pravdu. Ať přijímáme s jakýmkoli výhradami jednotlivé stránky jeho myšlenkového vkladu do soudobé literatury, hlavní směry jeho úsilí se kryjí se zájmem společenského vzestupu lidí. Dnes to chápou dokonce i Camusovi dogmatictí odpůrci, včerejší vichyističtí žurnalisté, i ostatní recenzenti obdobného kalibru. Camusovo dílo není koketérií s absurditou, je to literární transpozice filosofické látky, jež sytí myšlení našeho století a jež

v absurditě dokáže objevit *společenský vztah soudobého člověka ke světu*. Tento vztah nezůstává v nejasném pocitu, ale směřuje k svému uvědomění, k uvědomění absurdity válek a vodíkových bomb. Jak máme nazvat úvahy o strategii atomové války nebo plán Damoklova meče, a nevyhnout se pojmu absurdity? Není zároveň zvláštní a zákonitě, že lidé, kteří začali s exaktní přesností formulovat životní pocit vytvářený atomovými bombami, zbrojením a koncentráky, byli křižováni jako nihilisté, ačkoli právě oni dokázali exponovat hrozbu pochmurného nihilismu jako problém století? Optimisté od ucha k uchu rádi diktují úsměvy dějinám, a tak právě díla moralistů, usvědčující ze lži reklamní »keep smiling«, jsou jim trnem v oku. Camusův ateistický humanismus byl s tímto typem optimismu neslučitelný už proto, že nic neslevil z otázek, postavených kdysi tisíciletým náboženským vědomím, ani z otázek, jež formulovalo historické vědomí 19. století. A to je vedle absurdity další dobově významná, nám blízká stránka Camusova díla, které kříží zbraň filosofického ateismu vždy znovu s fideistickou tradicí, ovšem bez volnomyslenkářského slizu, kterým ateismus pokrylo tlachavé a trapné maloburžoazní pokrokářství. Důsledky krachu náboženského názoru na svět, jež na nás působí v díle Dostojevského, Nietzsche, Sada a dalších, dostávají v Camusově díle novou podobu spojením ostře protikřesťanského zřetele s hlediskem moralisty, ovšem zastánce autonomní morálky, za níž si ručí každý sám. Konečně druhá ústřední myšlenka díla, místo člověka uprostřed revolty, je variantou onoho myšlení, které proti absurditě společenských a lidských poměrů staví čin. Humánní čin, protože jiný nemá smyslu a protože účel nesvětí prostředky. Camus se naprosto rozchází s lidmi, kteří zastávají hledisko, že »když se kácí les, padají třísky«, a je naopak v hlavních věcech ve shodě s Marxovou větou, zjišťující, že »účel, který potřebuje nesprávné prostředky, nemůže být správný účel«. Smysl Camusova ateistického, činného humanismu je obranou smyslu revolucí, totiž jejich humanistického záměru a poslání, revolucí, v nichž lidé umírali za zmnožení svobody, a ne pro násilí, jež museli podstoupit. *Lidé umírali statečně vždycky jen za svobodu; pak totiž věřili, že zcela nezemřou.*

Po celý život řešil Camus otázku proč žít, základní filosofickou otázku životního smyslu, problém, pro jaké hodnoty se angažovat, čemu říkat ano a čemu ne. A našel své odpovědi, které mohou být považovány za spekulativní, protože nechápou člověka jako historickou skladbu vztahů, měnících se v čase. Vyřazují člověka z historického procesu, z jeho společenských a dobových určení a překrývají třídní antagonismy kultem abstraktního lidství. Avšak nelze mu upřít, že exponoval naléhavost obrody humanistické tradice a že ji hájil proti nejtemnějším silám novodobých dějin. Tytéž vady, jež činí jeho obraz člověka matným ve společenských, třídních konturách, dávají naopak vystoupit tomu, co spojuje právě lidi různých epoch a tříd, totiž elementární problematice lidského života a člověka jako tvůrce své vlastní, autonomní, autentické morálky. Člověk je odpovědný před sebou samým a tím i před druhými. Ačkoli jeho dílo je spjato s pesimistickou doktrínou filosofického existencialismu — kterou nesdílel — imponuje Camus-myslitel právě rozhodným ano a ne, ryzným myšlením osvícenského jasu, jednoznačností ne vůči absurditě a ano svobodě bouřícího se člověka. Camus-spisovatel zároveň dokumentuje modernost vzájemného vztahu literatury a filosofie. V záplavě disfunkcí, komerční literatury provokuje svou úpornou výzvou k myšlení, k racionalitě, která jediná může čelit proudům, jež hrozí zaplavit právě tradici zdravého rozumu. Tradici, s níž před Camusem kdysi vstoupili do literatury i do filosofie zároveň jeho francouzští předchůdci — Montaigne, Diderot, Voltaire, Rousseau. Problémy soudobého člověka mohou ovšem být spojeny u nás i jinde s módním kavárenským snobismem intelektuálů, jimž dochází aktuální látka se zpožděním asi dvaceti let a stává se posledním výkřikem módy právě tehdy, kdy jí jinde přestala být. Tato dobová konjunkтура nezmění Camusovo místo v dějinách literatury a filosofického myšlení, podobně jako je nezměnily ideologie nejružnějších mastí, jež včera tohoto buřiče proskribovaly a denuncovaly. Bylo to logické. Camus byl revoltujícím spisovatelem a zůstal jím, protože nemohl opustit tezi »Myšlím, tedy jsem«. Musel však s galským espretem, s dialektickou kultivovaností a s kartesiánskou jasností opravit klasický výrok na heslo moderního člověka soudobého Západu: *»Bouřím se, tedy jsem«.*